

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966. – С. 422-423;
2. Виноградов В.В. Русский язык. – М., 1972. – С. 13-43;
3. Калинович М.Я. Вступ до мовознавства. Курс лекцій, читаних у Київському державному університеті в 1938-1939 навчальному році. – К., 1940;
4. Калинович М.Я. Поняття окремого слова // Мовознавство. – 1935. – № 6. – С. 23-45;
5. Кузнецов П.С. Опыт формального определения слова // Вопросы языкознания. – 1964. – № 2;
6. Пешковский А.М. Понятие отдельного слова // Лингвистика и др.: Сб. статей. – М., 1925;
7. Шерба Л.В. Очередные проблемы языкознания // Известия АН СССР. – 1945. – Т. IV. – Вып. 3.

Паламарчук О.Л., Чмир О.Р. (Київ, Україна)

Українська національно маркована лексика у міжслов'янських перекладах

У статті йдеться про відтворення у міжслов'янських художніх перекладах українського колориту, реалій засобами чеської та болгарської мов.

Ключові слова: художній переклад, відтворення, реалії.

В статтє идет речь о воспроизведении в межславянских художественных переводах украинского колорита, реалий средствами чешского и болгарского языков.

Ключевые слова: художественный перевод, воспроизведение, реалии

The article deals with realities suble reproduction (interpretation) of Ukrainian color local, realities by means of Czech and Bulgarian languages.

Key words: translation of literature, reproduction (interpretation), realities

Однією з найскладніших проблем перекладу загалом і перекладу на близькоспоріднені мови, зокрема, є відтворення національно-культурної специфіки оригіналу, адже саме при її відтворенні чи не найяскравіше проявляється один із парадоксів перекладу – переклад має читатися як оригінал, але зберігати національний дух, народну специфіку першоджерела. Відомо, що художній твір в усій повноті впливає на розум і почуття читачів тільки в тому мовному середовищі, в якому цей твір красного письменства виник, тобто його найкраще сприймають ті, хто досконало володіє мовою створеного тексту. Між слов'янськими мовами, незважаючи на близьку спорідненість, існують настільки суттєві відмінності у граматиці та лексиці, що здебільшого читачі – носії конкретної мови вільно читати в оригіналі художні твори інших слов'янських народів не можуть. Тільки переклад уможливує повноцінне

знайомство з „чужим” твором, з культурою і звичаями іншого народу. Близька спорідненість мов оригіналу й перекладу у багатьох випадках не полегшує працю перекладача, як можна було б сподіватися, а навпаки, породжує додаткові труднощі, порівняно з тими, що постають перед тими, хто перекладає на неспоріднені мови.

Питання відтворення у перекладному художньому творі національного колориту, національного духу, притаманного оригіналові, давно перебувають у центрі уваги теоретиків і практиків перекладу (А.В.Федоров, Л.С.Бархударов, К.І.Чуковський, І.Кашкін, В.С.Виноградов, М.Рильський, О.Кундзіч, В.В.Коптілов, Р.П.Зорівчак, С.Влахов, С.Флорін, Ї.Левий, Б.Лек, М.Грдлічка, М.Грала, А.Попович, А.Лілова та ін.), оскільки саме в перекладі як специфічному різновиді людської діяльності перехрещуються власне лінгвістичні, етнопсихолінгвістичні та соціокультурні аспекти корелюючих мов.

Проблеми відтворення національно-культурної специфіки першотвору безпосередньо пов'язані з вибором способів і прийомів передачі національно-культурного компоненту одиниць різних рівнів мови – безеквівалентної та фоново-конотативної лексики, словотвірних засобів, синтаксичних структур тощо.

Лексичні одиниці, що передають національний колорит оригіналу, становлять досить великий і неоднорідний шар: вони позначають усе те, що є характерним для культури, побуту, традицій кожного народу впродовж різних історичних епох. Сюди, як правило, входять словесні засоби вираження реалій, ономастична і частково діалектна лексика, одиниці для передачі звертань, символів, кольорів тощо. Проблема відтворення національно маркованої лексики засобами іншої мови ускладнюється й тим, що в перекладі необхідно передати не тільки особливості певних побутових чи історичних реалій оригіналу, але й донести до читача правильне розуміння усталених образів, що складаються в кожного народу протягом віків, знайти у мові перекладу такі засоби, які б достовірно й адекватно відображали риси національної психіки народу – носія мови оригіналу. Так, у кожного зі слов'янських народів є свій ідеал краси, що відповідно відбивається у мові. У болгарських піснях очі порівнюються з *чорним гроном винограду, чорною черешнею, губи - з червоним яблуком, стан - з виноградною лозою, зуби - з перлами*; у сербів *коса - зелений сад, брови - як дві ластівки, коса - чисте золото* [1, 111-112]. Для українця цілком достатньо епітетів *карії очі, чорнії брови*, щоб викликати в уяві

образ дівчини-красуні. Це зумовлено тим, що в народній творчості, в естетичній свідомості українського народу склався певний ідеал краси, своєрідний еталон. Переклад цих, здавалося б, дуже простих одиниць на чеську і болгарську мови пов'язаний із певними труднощами, оскільки лексичні еквіваленти чеськ. *hnědooká, černobrvá*, болг. *черноока* не адекватні вже хоч би тим, що несуть нульову національно-культурну інформацію.

Зрозуміло, що зберегти у перекладі всі елементи оригіналу, позначені національною чи історичною специфікою, просто неможливо, однак перекладач має „творити” так, щоб у читача перекладу виникало відчуття національного середовища, з одного боку, а з іншого – щоб читач одержував насолоду від читання художнього твору, а не словника іншомовних слів. Оскільки осягнення культури українського народу неможливо уявити без творчості Т.Шевченка і його твори давно звучать чи не всіма мовами світу, конкретні приклади наводитимемо в основному з перекладів Кобзаря слов'янськими мовами.

Національним колоритом у кожній мові відзначаються звертання, особливо емоційно забарвлені звертання до дорогої, коханої людини. Для чужинця вони звучать не зовсім звично і зрозуміло. Як засвідчує практика, здебільшого відшукуються функціональні відповідники, часто із втратою конотативних значень (пор.: укр. *голубко, серденько, ненько*, чеськ. *holubičko sívá, štěstí moje, přítulné kuřátko*, болг. *гълъбица, бабо мила*).

Цікавий матеріал дає аналіз передачі імен та топонімів у слов'янських перекладах. Для відтворення чужомовного середовища і національного колориту твору перекладачі, як правило, намагаються ввести чужомовні імена й топоніми (або хоч наблизити їх) до системи мови перекладу. Для збереження національно маркованої ономастичної лексики використовується транскрипція, значно рідше – транслітерація (укр. *Мукута* – чеськ. *Мукута*, укр. *Сагайдачний* – чеськ. *Sahajdačný i Sahajdačný*, укр. *Чигурин* – чеськ. *Їугурин*), у „промовистих” прізвиськ – переклад (чеськ. *Vydřihost* – укр. *Деругість*) або так зване ономастичне калькування (укр. *Вільшана* – чеськ. *Olšany*, укр. *Гандзя* – чеськ. *Hanka*).

Оскільки специфікою перекладу є поєднання об'єктивних чинників, особливостей кореспондуючих мов зокрема, і суб'єктивних – перекладацької компетенції, звернімося до перекладацької практики.

Здійснений нами аналіз перекладів поезій Т.Г.Шевченка на інші слов'янські мови дозволяє висловити деякі міркування. Порівняймо уривки двох російських перекладів (О.Безименського і О.Твардовського): укр. *Іди,*

доню, - каже мати, - не вік дівовати, рос. *Выйди замуж!* – мати сказала. *Я тебя пристрою* (О.Б.), рос. *Иди, дочка! Вековухой сидеть некрасиво* (О.Т.). Образ матері, що по-своєму розуміє доньчине щастя і шукає їй багатого (нехай і старого) нареченого, спільний для народнопоетичної традиції слов'янських культур. І з цього погляду переклад О.Безименського передає інформаційно-змістовий компонент уривка, хоч відчутно зміщує модально-семантичні акценти, і не лише через пропуск пестливого звертання „доню”, а й за рахунок заміни недоконаного виду дієслова доконаним. Пор.: „*Иди, доню!*” і „*Выйди замуж!*”. Принагідно зауважимо, що в одному з ранніх перекладів на чеську мову через погане знання перекладачем української мови слово „*йди*” помилково перекладено дієсловом руху: „*Jdi jen dcero*” замість „*vdej se dcero*”.

Стильова і стилістична недоречність „*Я тебя пристрою!*” свідчить не лише про порушення ситуативно-стильової унормованості, а й про перекручення змісту оригіналу. Переклад О.Твардовського, на наш погляд, краще передає емоційно-експресивний підтекст та образність оригіналу, хоч і він не позбавлений інформативних втрат.

Болгарський поет-перекладач Д.Методієв успішно справився з першим, чи не найважчим своїм завданням – передати якомога точніше (наскільки це можливо засобами мови, на яку здійснюється переклад) етноспецифічні компоненти оригіналу. Втрати, коли йдеться про реалії, тут незначні: укр. *Кругом поле, як те море, широко синіє, чумак іде...* – болг. *Вред, като море широко, степите синенят, чумак мене...*, укр. *чабан вранці з сопілкою сяде на могилі* – болг. *овчар дойде, на под нея седне на тревата*. Заміну реалій „сопілка”, „могила” можна пояснити, мабуть, „образним буквалізмом” перекладача: адже йдеться про тополю, тому саме під нею і сидить вівчар на зеленій траві, а сопілка в тексті Т.Шевченка – другорядний атрибут чабана, тому про неї можна й не згадувати. Компенсація образу відбувається за рахунок точного відтворення фразеологічно зв'язаних одиниць оригіналу: укр. „*голову схилить*” – болг. „*мька вси душата*”; укр. „*серце ниє*” – болг. „*сърцето заболи*”; укр. „*як сирота*” – болг. „*като сираче*”. Повтор у тексті перекладу болг. „*сам самичка*”, „*сам сама*” емоційно співвідносний з авторським „*як билина*”.

Як відомо, щодо перекладу безеквівалентної лексики існують різні думки. М.Мольнар, наприклад, аналізуючи ранні переклади поезії Тараса Шевченка на чеську і словацьку мови та оцінюючи їх якість, зазначає, зокрема, що слово „*чумак*” чеською мовою звучить вульгарно („*морда*”),

тому перекладач Е.Вавра мав би його уникнути [4, 143]. Поряд із цим цілком слушним, на наш погляд, зауваженням робиться висновок більш загального плану, з яким важко погодитися: „Великою помилкою було б залишати в чеському перекладі й інші специфічно українські вирази, оскільки вони лише перешкождали б читачеві сприймати зміст твору. Це, зокрема, негативно позначилося на перекладі Р.Єсенської, яка іноді залишала неперекладеними українські слова. Переклад Е.Ваври має саме ту перевагу, що він не буквальный” [4, 143]. Певна річ, ніхто не відстоює буквалізм, та йдеться все ж про переклад, а не адаптацію. Хоч це може видатися парадоксальним, з країнознавчого погляду становить цінність саме буквальный переклад, який зберігає іонаціональні реалії. Щодо відтворення специфічно українських (на тлі спільних слов'янських) реалій, то перекладачі знаходять різні шляхи їх органічного включення в переклади Шевченкової поезії, де вони зустрічаються часто. Йдеться про слова типу *бунчук*, *булава*, *козак*, *гайдамака*, *гетьман*, *рушник* тощо, збереження яких не пов'язане з буквальним перекладом. Так, наприклад, „*сопілка*” у російському перекладі „*сопилька*” (О.Безименський) та „*свирель*” (О.Гвардовський), у чеському - „*pišt'alka*”, у болгарському відповідна назва відсутня.

Враховуючи практику навіть найкращих перекладачів, бачимо, що певні втрати при перенесенні на іншомовний ґрунт національно-специфічної образності Шевченкового оригіналу, мабуть, неминучі, адже багатозначний, асоціативний художній слово-образ можна лише інтерпретувати. Як зазначає І.Левий, у чехів і словаків, приміром, не лише переклад вірша прозою (у французів саме такий підхід), а й переклад александрійського вірша білим, пропуск каламбура або історичного натяку, як й інші полегшення перекладацької праці, вважається відступом від норми [10, 141] .

Безумовно, певні втрати інформації неминучі в перекладі хоча б тому, що в читача перекладу інший естетичний досвід, фонові знання, аніж у читача оригіналу – носія мови, культури свого народу. Однак не можна вважати нормальним явищем пропуски назв, які важливі для розкриття цілісного художньо-естетичного образу твору. Саме через художнє слово, завдяки його специфічним властивостям, відбувається не лише раціональне пізнання, осмислення фактів культури в найширшому розумінні цього слова, але також їх емоційне сприйняття., підґрунтям, субстратом якого так чи інакше виступає ментальність певної нації. Коли стрижнем

національно-словесного художнього образу стає слово як мовний знак культури, проблема глибинного сприйняття художнього тексту іншомовним читачем ще більше ускладнюється.

Попередні результати нашого дослідження свідчать, що складнішим виявляється збереження не історичних або соціокультурних реалій як лінгвокраїнознавчих мовних одиниць, а відтворення конотативно-емоційних та асоціативних компонентів тексту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бостан Г.К.* Типологическое соотношение и взаимосвязи молдавского, русского и украинского фольклора. – Кишинев, 1985; 2. *Влахов С., Флорин С.* Непереводимое в переводе. – М., 1986; 3. *Зорівчак Р.П.* Реалія і переклад. – Львів, 1989; 4. *Мольнар М.* Тарас Шевченко у чехів і словаків. – Пряшів, 1961; 5. *Русанівський В.М.* Єдиний мовно-образний простір української ментальності. – Мовознавство, 1993, № 6. – С. 3–12; 6. *Шевченко Т.* Кобзар. – К., 1988; 7. *Шевченко Т.* Кобзарь / под ред. А.Дейча, М.Рыльского, Н.Ушакова. – М., 1954; 8. *Шевченко Т.* Кобзарь / сост. В.С.Бородин. – М., 1989 9. *Шевченко Тарас.* Кобзар / Пер. Д.Методиева. – София, 1975; 10. *Levy J.* Umění překladu. – Praha, 1983; 11. *Ševčenko Taras.* Bílé mraky – černá mračna. – Praha, 1977.

Пономаренко В.П. (Київ, Україна)

О. О. Потєбня і проблема становлення форм увічливості у східнослов'янських мовах

Стаття базується на важливих судженнях О.О. Потєбні, висловлених у праці «Значення множини у російській мові» (1887-1888 рр.) щодо порівняно пізнього поширення pluralis maiestatis і, відповідно, pluralis reverentiae у російській та інших слов'янських мовах.

Ключові слова: *О.О. Потєбня, займенникові форми увічливості, звертання, східнослов'янські мови.*

Статья основывается на важных суждениях А. А. Потєбни, высказанных в работе "Значения множественного числа в русском языке" (1887–1888 гг.) в отношении сравнительно позднего распространения pluralis maiestatis и, соответственно, pluralis reverentiae в русском и других славянских языках.

Ключевые слова: *А. А. Потєбня, местоименные формы вежливости, обращение, восточнославянские языки.*

The article is based on O. O. Potebnya's important judgements expressed in his work "Meanings of Plural in Russian" (1887–1888) with respect to relatively late spreading of